

Kralj Milan i kralj Ibi – infantilni demoni

(J. J. Zmaj i A. Žari, jedna paralela)

„Smejanje je čovekovo.

Smejanje je pravo naše,

I tirani s' toga plaše.

Nek se smeje i ko strada,

Dok je smeja dotle j' nada.

Čoveku se boli blaže

Kad sme zube da pokaže.”¹

Posebnu grupu pesama J. J. Zmaja, svojevrsni diptih, čine satirično-humoristička ostvarenja *Pesma pri rođenju jednog princa* (*Vernjejše sa nemačkog prevedeno*, 1866) i *Majušni Brcko* (*Po nemačkom*, 1867).² Paratekstualne oznake „Vernjejše sa nemačkog prevedeno“ i „Po nemačkom“ zapravo su gestovi (auto)poetičke mistifikacije, strategije prikrivanja i zametanja tragova autorstva.³ Ovakva poetička mimikrija, koja autorstvo (znak posedovanja diskursa) transponuje u posredništvo (autorstvo kao minus-prisustvo oznake, pri čemu je posredništvo zapravo samo maska), mistifikaciju čini evidentnim i eksplicitnim umetničkim postupkom. Dakle, obe pesme autentične su Zmajeve

¹ Uvodni članak u prvom broju *Starmalog* (1878), „Legitimacionu kartu (U mesto predgovora)“, videti u knjizi Dušana Ivanića *Starmali Jovana Jovanovića Zmaja*, Biblioteka grada Beograda, Beograd, 2005, str. 79. Zmajeve pesme videti u knjizi: Jovan Jovanović Zmaj, *Političke i satirične pesme II*, Matica srpska, Novi Sad, 1969, str. 85-89.

² Zmajeve pesme videti u knjizi: Jovan Jovanović Zmaj, *Političke i satirične pesme II*, Matica srpska, Novi Sad, 1969, str. 85-89.

³ U pitanju je tip „maskiranog autorstva“, koji je korišćen i prilikom objavljivanja proznih ostvarenja u podlistku *Srpske nezavisnosti*. O *Srpskoj nezavisnosti* videti: Dušan Ivanić, *Književna periodika srpskog realizma*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 390.

tvorevine, sa jasnim aluzijama na savremene društveno-političke prilike u Srbiji, dok je prikriivanje autorstva postupak uobičajen za objavljivanje delâ u ondašnjoj humorističko-satiričnoj štampi.⁴ Jedan od glavnih junaka Zmajevih stajre (pored Germana Anđelića, Jakova Ignjatovića, Pere Todorovića, Stevana Pavlovića i Tise) bio je, svakako, kralj Milan Obrenović. Zmajev diptih stajre je komentar aktuelnih zbivanja, izveden aluzijama i insinujacijama. Po formi i postupku, mogli bismo čak reći kako je ovaj diptih izuzetno avangardna pesnička tvorevina, u smislu kreativne anticipacije umetničkih sredstava koja će u svetskoj književnosti trideset godina kasnije biti korišćena. Naime, Zmajev diptih nalikuje jednoj grandioznoj literarnoj inverziji – *Kralju Ibiju* Alfreda Žarija. Drama u pet činova *Kralj Ibi ili Poljaci* izvedena je prvi put 1896. godine, u pozorištu Delo, kojim je rukovodio Linje-Po.⁵ Lucidno zapažanje Tarasa Kermaunera o kralju Ibiju kao „infantilnom demonu“⁶ može se upotrebiti i kao oznaka za kralja Milana u ovim dvema Zmajevim pesmama. Jedna „... infantilna neman, pola odojče, pola đavo...“⁷, kakav je bio kralj Ibi, bio je, takođe, Zmajev kralj Milan. Na infantilizaciju lika (objekta satire) upućuje već i naslov *Pesma pri rođenju jednog princa*, kojim se ukazuje na rođenje veličanstva „Rodilo se sunce celom našem rodu / Nov gospodar Lipe-Lape-Lupe-Londu“, nakon čega se pomno prate, kao kakvi sudbinski događaji od opštenarodnog značaja, njegovi prvi i za svako novorođenče

⁴ O anonimno i pseudonimno objavljenim prilogima u humorističko-satiričnoj štampi videti odeljak „Atribucija“, u knjizi Dušana Ivanića *Osnovi tekstologije (Uvod u tekstologiju nove srpske književnosti)*, Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 2001, str. 159-189. Videti takođe i poglavlje „Humorističko-satirična periodika“, u knjizi Dušana Ivanića *Književna periodika srpskog realizma*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 239-305.

⁵ Drugi i poslednji put za Žarijeva života, drama je prikazana u pozorištu Panten, 1898. godine, s tim što su je, tom prilikom, izvele marionette.

⁶ Taras Kermauner, *Infantilni demon: studije o evropskoj drami*, Nolit, Beograd, 1975, str. 194-223.

⁷ Ibid, 196.

karakteristični postupci „Ujutru su većem i na sisi bili (...) Njeg'vo veličanstvo skoro će da dube / Izvoliće skoro dobiti i zube.“. Banalne i očekivane (a invertovane u uzvišene i krucijalne) radnje tek rođenog deteta, praćene su ironičnim refrenom „Blago nama!“, koji se lajtmotivski ponavlja u celoj pesmi, vršeci funkciju kontrapunktskog i depatetizujućeg komentara. Pjesma *Majušni Brcko* već naslovom, dvostruko upućuje na infantilizaciju, posredstvom deminutivno-(pseudo)hipokorističke sintagme „majušni Brcko“, koja odmah poprima simboličnu funkciju karakterizacije objekta ismevanja. Retoričko-stilskim kompleksom, koji samo naizgled podseća na pesme za decu, postupno i gradacijski formira se lik infantilnog demona. Za karakterizaciju Zmajevog negativnog junaka poslužiće iskaz Tarasa Kermaunera o kralju Ibiju: „Kakav je Ibi? Tup, pa ipak na svoj način vrlo prepreden, jer postaje kralj. Surov i istovremeno sasvim nemoćan. (...) Nasilan i prestrašen. Blesav do imbecilnosti i lucidno ciničan. Najgori ubica i ne jako, nesazrelo dete.“⁸ Maloletni knez Milan, svojim godinama, koje su veoma odudarale od uticaja koji je imao, usled kolizije i imanentnog protivrečja na relaciji privatna : javna ličnost, zaslužio je naziv *infantilnog demona*, dok će moć koju poseduje, Zmaj ismejati efektom groteskom „Jutros rano zorom posto je majorom. / Blago nama, / Zatim su mu sjajnu prideli kolajnu. / Blago nama!“ Volja za moć tako postaje glavno obeležje Milanove ličnosti, čime se on, nanovo, približava Žarijevom junaku „U Ibiju bez teškoća spoznajemo onu volju za moć koja tako suvereno vlada evropskom literaturom kao centralna tema: neprestano nadvladavanje (nadmoć), koje nužno vodi samo u uništavanje svega što postoji.“⁹ Kritiku ekstremne varijante egoizma/narcizma, Žari sprovodi kroz groteskni prikaz Ibija kao čoveka želje, kojeg vodi isključivo potreba za dominacijom. Deheroizovani antijunak Ibi svoj anticipativni ogledalni

⁸ Ibid, 199.

⁹ Ibid, 201.

odraz ima u Zmajevom kralju „Ibi je za gledaoca-čitaoca neobično smešan. Pošto je umno nerazvijen (dete), uopšte ne zna šta bi s moći: ‘Da sam kralj, kaže, dao bih da mi naprave veliki šešir’, a Majka Ibi dodaje, adekvatno njegovoj želji: ‘Mogao bi da napraviš i kišobran i kabanicu koja bi ti do peta dosegala’“.¹⁰ Komične efekte proizvodi i dete-Brcko „Naš majušni Brcko htjede jednom vladat, / Nije imo zemlje, nije mogo vladat! / Al’ mu mati dade jedan šaren stalac: / ‘To je tvoja zemlja, tu si ti vladalac!’ / Jedan šaren stalac! Tu je on vladalac!“ Komičnom paru majka : majušni Brcko odgovara par Majka Ibi : Otac Ibi, jer „Otac je sažaljiv izraz za nekog ko je star, precvetao, ko je izgubio snagu (Čiča Gorio : deda : ćaća). Pravi kralj uvek je kralj otac, kraljica majka, nikad otac kralj, majka kraljica. Ibi je parodija Kralja i Oca: autoriteta.“¹¹ Majušni Brcko takođe je svojevrсна parodija autoriteta. Ibijevim rekvizitima – metli i pištaljki, odnosno, fizičkoj palici i poreskom pištolju, odgovaraju, kod Zmaja, u pesmi *Majušni Brcko* „jedan šaren stalac“ (zemlja kojom vlada), „zvečka lepa“ (umesto skiptra), „čoporić ovaca“ (u ulozi podanika), „saćurica mala“ (umesto krune), „zeljov ljuti“ (kao ministar), „mačka crna“ (kao pop), „tanani papir“ (odnosno, novac) i „što ti j’ volja bubni“ (kao zakon). Zemlja, narod i vlada, u Zmajevoj pesmi, pretvoreni su u puke irealije, ludičke produkte bujne dečje fantazije, kojoj majka predlozima pomaže da se razvije. Tako i kod Žarija „Savlađivanje sveta (...) u osnovi je irealizacija sveta: pretvaranje svega u privatnu infantilnu zamisao.“¹² Veliki šešir, kišobran i kabanica, koje Ibi priželjkuje, svoj analogon zadobijaju u stalku, zvečki i saćurici majušnog Brcka. Ipak, nužno je napomenuti kako pored brojnih sličnosti, između Zmaja i Žarija postoji izuzetno velika i nezanemarljiva razlika – kralj Ibi je književni lik i kao takav posve bezopasan, otud i, kako je napomenuto „za gledaoca-čitaoca

¹⁰ Ibid, 202.

¹¹ Ibid, 204.

¹² Ibid, 202.

neobično smešan“, dok je majušni Brcko samo naizgled fikcionalan, dok je, nakon razrešenja aluzivnog sloja dela, ovaj infantilni demon bolno stvaran, otud gorkoironična opaska „Oh, hoćemo l' bože, dočekati samo / Da za njega sve imanije, krv i život damo / Blago nama!“. Takođe, bitno je uočiti detalj „Nije imo novaca, nije mogo vladat! / A majka mu dade tanana papira: / 'Ovo, sinko, nek ti je umesto talira““, posredstvom kojeg se pesma *Majušni Brcko* povezuje sa Zmajevom *Odom makovom kralju od jednog starog kartaša* (Žižan, 1876),¹³ gde sâm kralj postaje figura od papira (jedna od karata u špilu). Aluzija na kralja-kockara „Bogme svetla kruno, Vi ste neka lola, / Nikad s' ne mičete sa kartaškog stola.“¹⁴ jasna je i potpuno direktna. Kulminacija groteskno-ironijskog potencijala ostvarena je u imenovanju kralj-makove zemlje „Makovija granda“. Dakle, kralj od papira pozajmljuje svoje ime čitavoj zemlji („Makovija granda“ kao preteča Domanovićeve „Stradije“)¹⁵, čime se ona ujedno i obezvređuje (svoju papirnatu i irealnu prirodu kralj prenosi na naciju, ukinuvši joj time, svaki značaj i vrednost). Nešto kasnije, u *Starmalom* (1888), pojaviće se prozni *Nacrt ustava za Srbiju* (*Onakao, kakvog bi kralj Milan potvrdio*), izdelfjen na paragrafe (članove Ustava, kao zakonskog akta, tj. kompozicione fragmente teksta), u kojem prvi član glasi „Kraljevina Srbija zvaće se od sad Milanovac“¹⁶, gde se, nanovo, kao podtekst čina nominacije čitave kraljevine, u ironijsko-parodijskom ključu, pojavljuje

¹³ Zmajeve šaljive ode videti u knjizi koju je priredila Marija Kleut *Gledajući Novi Sad: postiljonske ode Jovana Jovanovića Zmaja*, Matica srpska, Zmaj, Novi Sad, 2003. Citirana oda nalazi se na str. 18-21.

¹⁴ O kockarskoj strasti kralja Milana zapisala je njegova supruga, kraljica Natalija: „Milan je strasno voleo da se karta i nije shvatao da može biti druge zabave uveče, dok ja za to nisam imala nikakve sklonosti...“, videti u: Kraljica Natalija Obrenović, *Moje uspomene*, SKZ, Beograd, 2006, str. 74.

¹⁵ Na sličan način, Domanovićeve pripovetka „Pozorište u palanci“, po primenjenim umetničkim postupcima i karakterizaciji likova, nalikuje Žarijevoj drami *Kralj Ibi*.

¹⁶ Videti: Dušan Ivanić, *Starmali Jovana Jovanovića Zmaja*, Biblioteka grada Beograda, Beograd, 2005, str. 345.

kraljevo ime, postajući i sâmo objekat demitizacije i ironijske detronizacije. Zmajeva političko-satirična i humoristička poezija, nedovoljno je istražena, a nesumnjivo značajna i vredna, o čemu svedoče i zaključci Živana Milisavca: „Njegove političke i satirične pesme ostale su i do danas nenadmašene, a neke od njih imaju i trajnu poetsku vrednost.“¹⁷ Kako je pokazala ova analiza, Zmajeve *Pesma pri rođenju jednog princa (Vernjejše sa nemačkog prevedeno)* i *Majušni Brcko (Po nemačkom)*, svakako spadaju u umetnički uspela dela, svojom aktuelnošću i angažovanošću, uklopljena u savremeni društveno-politički trenutak (vladavina kneza/kralja Milana Obrenovića), a svojim inovativnim literarnim postupcima, uklopljena u bogatu tradiciju svetske i srpske satirične/humorističke/parodijske književnosti. Ostajući trajno „u znaku tradicije i avangarde“, Zmajeva poezija ukazuje se kao „otvoreno delo“ za nova čitanja i nove interpretacije.

¹⁷ Pogledati tekst „Značaj satire za razvoj realizma u srpskoj književnosti“, u knjizi Živana Milisavca *Književni tokovi*, Matica srpska, Novi Sad, 1975, str. 7-31.